

nausmerkeille; vain harva on ollut kiinnostunut puolilainausmerkkien omailmeisyydestä.

Puolilainausmerkit näyttävät päässeen opaskirjoihin 1940-luvulla. Niistä käytetään Vilho Myrskyn — Lauri Hakulisen Äidinkielessä ja E. A. Saarimaan Kielenoppaassa — kumpikin ilmestyi 1947 — nimitystä yksinkertaiset lainausmerkit (samoin näiden kirjojen myöhemmissä laitoksissa). Edellisessä nimen selittävänä attribuuttina on (lainausmerkeissä) »lainauspilkut»; niin ikään opastetaan merkien sijoittamisessa: jotka pannaan pitkien kirjainten ylälaidan tasalle. (Vallalla ollut vanha tapahan sijoitti ensimmäiset lainausmerkit alas, jälkimmäiset ylös.)

Aarni Penttilä puhuu Suomen kielen äänne- ja oikeinkirjoitusopissa 1948 sekä myöhemmin Suomen kieliopissa »yläpilkkujen muodostamista lainausmerkeistä eli puolilainausmerkeistä».

Puolilainausmerkit-nimitys esiintyy myös 1950- ja 1960-luvun oppaissa ja kieliopissa: ilman selittävää attribuuttia Matti Kuusella (Miten opin kirjoittamaan paremmin) 1958, Matti Haon Hyvääkin parempaa suomea -oppaassa 1963 ja Erkki Huhtisen (Puijon Kirjan kustantamassa) uudentyypisessä kieliopissa Asiasuomea aikuisoppilaille 1968. Osmo Ikola puolestaan käyttää Suomen kielen käsikirjassa 1968 ja sen suppeamassa laitoksessa Nykysuomen käsikirjassa 1970 »yläpilkkuja eli puolilainausmerkejä». Kielikellon välimerkinumerossa 1969 nimen edessä on varaus: ns. puolilainausmerkit.

Puolilainausmerkit-nimitys lienee siis Aarni Penttilän, monen muunkin kielioppitermin sepän, tuotos, ja sitä voi pitää jo vakiintuneena.

Koulukieliopeihin puolilainausmerkit eivät yleensä sisälly (Setälä, Airila, Kettunen—Vaula, Turunen). Myrskyn—Hakulisen kielioppi on varhainen poikkeus. V. A. Hailan — Anna Isoniemen Suomen oppikirjassa (1954) puolilainausmerkit niin ikään mainitaan, samoin Katri Kivirannan — E. A. Saarimaan Käytän-

Puolilainausmerkit

Lainausmerkkien ja puolilainausmerkkien käytöstä ei kieliopissamme tai kielenoppaissa ole niin selviä ohjeita, että kirjoittajat voisivat noudattaa yhtenäistä linjaa. Toisaalta lainausmerkeille on sälytetty monta tehtävää, toisaalta puolilainausmerkit on kokonaan sivuutettu tai niille on annettu sama tehtävä kuin lai-

nön kielenoppaassa (1959).

Puolilainausmerkeillä on useita ilmaisu-tehtäviä:

Sitaatinsisäinen lainaus

Yksinomaan sitaattiin sijoitetun lainauksen osoittimina puolilainausmerkit ovat Saarimaan Kielenoppaassa sekä Myrskyn—Hakulisen ja Hailan—Isoniemen kieliopeissa. Muutama esimerkki:

Tekijä huomauttaa: »On ajateltavissa, että todellisuus on 'pohjaton', että mitään 'lopullisia lakeja' ei ollenkaan voida löytää.» (Saarimaan ainoa esimerkki.)

Opettaja kysyi: »Kuka teistä on lukenut 'Setä Pitkäsääri'-nimisen kirjan?» (Myrskyn—Hakulisen ainoa esimerkki.)

Jussi tuumi: »Nyt luen 'jomman' läksyn.»
Poika sanoi: »Kohta 'skole' loppuu.» (Hailan—Isoniemen ainoat esimerkit.)

Esimerkeistä ensimmäiseen puolilainausmerkit käynevät muulloinkin kuin toisenasteisessa sitaatissa; keskimmäisen ylen tuttua teoksen nimeä ei monikaan enää panisi lainausmerkkeihin; pois joutavat samoin viimeisen esimerkin jomma- ja skole-sanat, koska puhekieltä noudattava sitaatti ei sellaisia kaipaa.

Penttilällä on sitaatinsisäisestä lainauksesta selvä esimerkki:

Jeesus vastasi ja sanoi: »Ei Jumalan valtakunta tule nähtävällä tavalla eikä voida sanoa: 'Katso, täällä se on' tahi: 'Tuolla'; sillä katso, Jumalan valtakunta on sisällisesti teissä.»

Kielikellon esimerkkinä on:

Sanoin hänelle: »Puhuit 'epäselvyyksistä'. Mitä sillä tarkoitit?»

Merkityksen ilmaisin

Kielitieteellisissä teksteissä puolilainausmerkkejä tarvitaan merkityksen ilmaisemiseen, esim. *sprechen* 'puhua'. Tämän merkitystehtävän mainitsevat Penttilä ja Ikola. Kielikellossa merkityksen ilmaiseminen on puolilainausmerkkien toisena tehtävänä.

Niin sanottu -sävy

Ne puolilainausmerkkien tapaukset, joissa lausumaan liittyy 'niin sanotun' sävy, ottaa nähdäkseni ensimmäisenä puheeksi Matti Kuusi (mt.) 1958. Näin Kuusi:

Puolilainausmerkkejä on tapana käyttää, milloin ei ole kysymys varsinaisesta siteerauksesta vaan 'niin sanoakseni' tai 'kuten toisilla on tapana sanoa' -sisältöisestä varjotuksesta. »Lehmäkaupat» ja »junttapoliitikka» eivät riitä päätöksen selitykseksi — näin kirjoitettu lause viittaa siihen, että joku, jota vastaan väitetään, on käyttänyt siteerattuja sanoja. 'Lehmäkaupat' ja »junttapoliitikka» eivät riitä päätöksen selitykseksi — näin kirjoitettaessa halutaan vain ikäänkuin pyytää anteeksi alatyylisiä sanoja, joita on yleisenä tapana käyttää.

Oppaassaan Matti Kuusi käyteele itse puolilainausmerkkejä niin sanottu -sävyisesti seuraavaan tapaan:

Suomen kielen välineistöön kuuluu 'salaisia aseita', joille ei ole vastineita naapurikielissämmme.

Jokaisella on tietenkin vapaus persoonallisen makunsa mukaan valita joko kevyt, ilmava, lyhytvirkkeinen 'journalistityyli' tai raskasliikkeinen, asiapitoiselta ja arvovaltaiselta vaikuttava 'professorityyli'.

Penttilä sen sijaan ilmaisee 'niin sanottu' ja 'kuten sanotaan' -sävyn täysin lainausmerkein. Hän esittää kantansa näin:

Monesti lainausmerkit ovat vastaamassa ilmauksia *niin sanottu* tai *kuten sanotaan* tms., ts. kirjoittaja osoittaa ilmauksensa lainatuksi, mutta sanomatta lainkaan, keneltä tai mistä hän sen on lainannut. Lukijan tulkittavaksi jää, onko laina toisesta tyylilajista, toisesta kielestä, murteesta, kuvakielestä tms. peräisin.

Esimerkkejä hänellä on mm. seuraavat (hakasulkeet Penttilän):

Itäsuomalainen taas »paistaa» [= paistaa, kuten hän sanoo] viiln ja juo näin kokkaroituneen kokkelipiimän l. [niin sanotun] »jamaan» vedellä ja maidolla sekoitettuna.

Musset'n »ö»-elegiat.

Toisesta tyyllilajista

Tyylistä poikkeamisen ilmaisemiseen käytetään sekä puoli- että täysyä lainausmerkkejä.

Haon oppaan mukaan puolilainausmerkeillä »kehystetään esim. toisesta tyyllilajista valittuja sanoja ikään kuin 'anteeksi pyynnöksi'». Penttilä puolestaan antaa toisen tyyllilajin ilmaisemistehtävän varsinaisille lainausmerkeille. Kumpikaan ei havainnollista asiaa selvällä esimerkillä.

Leikkisä, ivallinen, muu poikkeustehtävä

Leikkisyyden tai ivallisuuden ilmaisemisessa Penttilä ja Hako ovat jälleen eri linjoilla.

Penttilä:

— — lainausmerkkejä käyttämällä voidaan ilmauksille monesti antaa erityinen sävy, tavallisesti ivallinen, halventava tai kirjoittajan vieroksuva suhtautumista siteerattuun ilmaukseen osoittava.

Muuan esimerkki:

Valloittajat nimittävät itseään tavallisesti »vapauttajiksi».

Hako:

Puolilainausmerkeillä voidaan osoittaa oma varauksellinen asenne siteerattuun ilmaukseen; niitä käytetään leimaamaan mikä tahansa sana, jota käytetään poikkeavassa, usein leikkillisessä mielessä. Varas 'tarvitsi' tukanleikkuria on kiistatta houkuttelevampi uutisotsikko kuin kuivan tavanomainen Murto Ahosen parturiliikkeeseen.

Haon harjoitustehtävän eräitä puolilainausmerkkejä oudoksun: olla 'kotonaan' (on kyseessä soveltuminen, viihtyminen) ja kulkea 'perässä' (on puhe kehityksestä). Kumpikin sanonta on mielestäni tavallinen kuvailmaus, johon eivät kuulu minkäänlaiset lainausmerkit.

Lainaus- ja puolilainausmerkkien päällekkäisyydestä lienevät yleisimpiä tapauksia edellä puheena olleet niin sanottu -sävy, tyyllilajista poikkeaminen ja leikkisyyden ilmaiseminen.

Sanan korostaminen

Seuraavissa esimerkeissä puolilainausmerkit korostavat tiettyä sanaa.

Uudissana 'elokuva' johdannoksineen syrjäytti hämmästyttävän nopeasti siihenastisen ilmauksen 'elävät kuvat'. (Osmo Ikola, Kie-lenohjailu ja kieliyhteisö, Virittäjä 1951.)

Sanaa 'epäkypsä' on käytettävä varoen korkeakoulunuorisosta. (Reijo Wilenius, Nuorison kapina ja suunnanmuutos, 1969.)

Korostamiseen sopivat tietenkin myös typografiset keinot, esim. kursivointi.

Sanaliiton rajaaminen

Yhdysviiva ja puolilainausmerkit ovat olleet kilpasilla niissä melko harvinaisissa tapauksissa, joissa yhdyssanan määriteosana on sanaliitto. Niinpä Penttilä kirjoittaa — »milloin yhdyssana pituutensa tai epätavallisuutensa vuoksi kaipaa lukuosviittaa taikka milloin grafeeman yhdyssanan luonne ei ilman yhdysmerkin osoitusta ole selvä» — mm. se-on-niinkuin-sakki-päätä-henkeä, antaa-mennä-periaate.

Sama selvyysperuste on Matti Haolla hänen kirjoittaessaan esimerkiksi jokaiselle-jotakin-henki tai sillä-kuten-näet-nimittäin-tyyli. Matti Kuuselta olen tallettanut esimerkin kuten-jo-edellä-olensanonut-teksti. Osmo Ikolalla on mm. cikenenkään-maa.

Välimerkkien käytön pääperiaate on: selvyuden vuoksi. Tätä perusvaatimusta eivät mielestäni täytä yhdyssanan määriteosana olevaan sanaliittoon sijoitetut yhdysviivat, koska yhdysviiva tällöin joutuu yhtäaikaan kahtalaiseen tehtävään: yhdistämään sanaliiton osia ja yhdistämään määrittävän sanaliiton yhdyssanan jälki-osaan eli perusosaan. Rungas yhdysviivan käyttö on niin ikään silmälle ikävä. Ainoa tapaus — tosin erittäin harvinainen —, jossa yhdysviiva tuntuu käyttökelpoiselta sanaliiton osien sitojana, on Saarimaan esimerkki makaroni-kala-tomaatti-laatikko. Penttilällä on koivu-tuomi-haapapihlajalehto (siis viimeisenä, outoa kyllä,

yhdysviivaton yhdyssana), mutta sitä käyvämpi lienee ilmaus koivua, tuomea, haapaa ja pihlajaa kasvava lehto.

Jouduin esittelemään Kasvatus ja koulu -lehdessä 1957 juuri ilmestyneen Aarni Penttilän Suomen kieliopin ja ehdotin silloin kyseisiin sanaliittoalkuisiin yhdys-sanatapauksiin yhdysviivan tilalle puolilainausmerkkejä:

Puolilainausmerkit ovat viime vuosina yleisyyteen ja tuollaiset merkinnät kuin 'antaa mennä'-periaate, 'niin tai näin'-kanta, 'kahvi ja leipä'-annos lienevät jo suositeltavampia kuin uuden kieliopin niin-tai-näin-kanta, vesi-ja-leipärangaistus; näin puolilainausmerkit myös keventäisivät yhdysviivan kuormaa.

Puolilainausmerkkien kannalle on sanaliittoalkuisia yhdys sanoja käsitellessään asettanut myös Erkki Huhtinen (mt. II osa). Hänellä on esimerkit 'en taida ehtiä'-ajatus ja 'kaikki on ohi'-tunnelma.

Jos lähdetään välimerkkien vähentämisen tielle, sekä yhdysviivat että puolilainausmerkit, jotka osoittavat yhdys sanan määriteosana olevan sanaliiton, hylätään ja suhteet ilmaistaan siten, että sanaliiton jälkeen jätetään sananväli ja yhdysviiva sijoitetaan yhdys sanan perusosan eteen, esim. antaa mennä -periaate, Täällä Pohjantähden alla -trilogia, comme dell' arte -tyyli. Terho Itkosen mukaan tämä merkitsemistapa on E. A. Tunkelon alulle panema. Sekä Penttilä että Ikola mainitsevat sen, ja Paavo Pulkkinen tarkistama Saarimaan Kielenopas suosittaa sitä nykyaikaisena.

Lienee kuitenkin syytä säilyttää myös oikeus käyttää moniosaisen sanaliiton rajaimina puolilainausmerkkejä — jälleen selvyyteen vedoten. Verrattakoon tällöin toisiinsa esim. a) ei-nyt-näin-lasten-läsnä-ollessa-katse b) ei nyt näin lasten läsnä ollessa -katse c) 'ei nyt näin lasten läsnä ollessa'-katse tai a) Tämä uusi mies ja ääni -periaate merkitsee jne. b) Tämä uusi 'mies ja ääni'-periaate merkitsee jne.

Teoksen nimi

Teosten nimissä näkee välistä käytetävän puolilainausmerkkejä. Niinpä Matti Kurjensaarella on kirjassaan Veljeni merellä myrskyvävällä (1966) puolilainausmerkkeihin sijoitettuna kaikki hänen mainitsemansa teokset, mm. Linnan 'Tuntematon sotilas', Sillanpään 'Hurskas kurjuus', Sarkian 'Kohtalon vaaka', Pekkasen 'Tehtaan varjossa', samoin runojen nimet, aikakauslehdet, taulut. Kun edellä luettellut teokset ovat peräti tuttuja, lainausmerkit puolina tai täysinä ovat niissä tarpeettomat; ohjekirjojen mukanaan lainausmerkkeihin sijoitetaan vain outo tai hankalan moniosainen tms. nimi selvyyden vuoksi (esim. »Everstin autonkuljettaja» tuntui mukavalta) tai lainausmerkeillä erotetaan teos päähenkilöstä (esim. »Juha»).

Mikäli teoksen nimeen tarvitaan välimerkit, olisi noudatettava vakiintunutta tapaa käyttää täysinä eli kaksinkertaisia lainausmerkkejä.

Puolisitaatti

Aamulehti on alkanut käyttää puolilainausmerkkejä otsikoissa, jotka eivät ole varsinaisia sitaatteja mutta joihin on otettu jonkun henkilön lausumasta ydin aines. Tällainen otsikko ei siis totea eikä ota kantaa.¹ Esim. muuan uutinen kertoi Asevelvollisten palvelusaika -nimisestä julkaisusta ja otsikkona oli 'Lyhyt palvelu lisäisi kertausharjoituksia'. Ilman puolilainausmerkkejä asia olisi ollut yleinen toteamus tai lehden oma päätelmä.

Tämä uusi puolilainausmerkkien tehtävä tuntuu tarkoituksenmukaiselta, koska se pyrkii erottamaan objektiivisen informaation subjektiivisesta. Nimeksi ehdotan puolisitaattia.

Puolilainausmerkit ovat olleet taitajan käsissä käyttökelpoisia ja moni-ilmeisiä jo ennen 1940-lukua, jolloin ne »kir-

¹ Olen haastatellut asiasta Aamulehden toimitussihteeriä.

jattiin». Niinpä Lauri Hakulisella on 1933 Leo Weisgerberin kieliteoriasta -artikkelissaan (Suomalainen Suomi ja Tietolipas 9) useita hyviä puolilainausmerkkejä. Toisaalta monet myöhemmät arvovaltaiset kirjoittajat näyttävät tulleen toimeen puolilainausmerkeittä.

Keskikoulun tai peruskoulun kieliopit eivät vastedeskään puuttune niin detaljimaiseen välimerkkiasiaan kuin puolilainausmerkkien käyttöön tai lainausmerkkien ja puolilainausmerkkien työnjakoon, mutta varttuneet opiskelijat ja aikuiskirjoittajat rikastuttaisivat kirjoitelmiansa ilme mahdollisuuksia, jos heillä olisi käytössään myös puolilainausmerkit.

Välimerkkioppaassani (Välimerkit; ilmestyy kevättalvella 1973), joka on tarkoitettu lähinnä toisen (ja kolmannen) asteen opiskelijoille, on puolilainausmerkeistä seuraavat kuusi kohtaa: 1) merkityksen ilmaiseminen, 2) sitaatti sitaatissa, 3) niin sanottu -sävy, 4) sanan korostaminen, 5) yhdyssanan määriteosana olevan sanaliiton rajaaminen, 6) puolisitaatti.

Varsinaisten lainausmerkkien puolestaan katson ilmaisevan 1) sitaatin, 2) taideteoksen nimen (selvyyden vaatiessa välimerkkejä), 3) yleiskielestä poikkeaman, 4) poikkeuksellisen merkitystehtävän, esim. leikillisyyden, 5) niin sanottu -sävyn.

Leikillisyyden ilmaisemistehtävän olen siis jättänyt vain lainausmerkeille, samoin muun merkityspoikkeaman, mutta niin sanottu -sävy täytyi vielä tässä vaiheessa ottaa mukaan lainausmerkkeihinkin — lähinnä Penttilän kieliopin vuoksi.

Olisi suotavaa, että Nykysuomen laitoksen kielilautakunta määrittäisi kantansa puolilainausmerkkien suhteen ja kävisi lainaus- ja puolilainausmerkkien rajan, jotta »yksityisyrittäjille», olivatpa he opettajia tai oppaan laatijoita, ei jäisi liian suurta vastuuta ja jotta kysiesten lähivälimerkkien kieli olisi vastedes tulkittavissa nykyistä yhtenäisemmin. Neuvonpitoon olisi kuitenkin syytä kutsua lautakunnan tiedemiesjäsenten lisäksi esi-

merkiksi sanoma- ja aikakauslehdistön sekä kustantajain kielentarkastajien edustajia, jotta päätökset syntyisivät mahdollisimman laajan arkimateriaalinkin pohjalta.

Vuokko Raekallio-Teppo